

PROBLEMATYKA WZROSTU GOSPODARKI ROLNEJ

Zenon Tomaszewski, Marian Rojewski

Akademia Rolnicza, Warszawa

Problemy wzrostu poziomu gospodarki rolnej oraz teoria i metodologia badań stanowią ważną pozycję w dorobku nauk ekonomiczno-rolniczych z ubiegłego dziesięciolecia, chociaż zostały dopiero podjęte w tym okresie. Są one ujmowane w nawiązaniu do ogólnej teorii wzrostu gospodarczego, nie można bowiem procesu społecznej reprodukcji w rolnictwie rozpatrywać bez znajomości jego przebiegu w całej gospodarce narodowej, jak również nie można snuć teoretycznych rozważań na temat wzrostu poziomu gospodarki rolnej bez liczenia się z podstawowymi założeniami ogólnej teorii wzrostu gospodarczego. A założenia te, zwłaszcza w odniesieniu do gospodarki typu socjalistycznego, formułowane były w nauce polskiej również głównie w ubiegłym dziesięcioleciu. W związku z tym wydaje się, że i ocena dorobku, dotyczącego problematyki wzrostu poziomu gospodarki rolnej, nie może być przeprowadzona bez uwzględnienia dorobku nauki polskiej w dziedzinie ogólnej teorii wzrostu gospodarczego.

Z tego względu opracowanie rozpoczęto od zwięzłej informacji, która dotyczy podstawowych założeń ogólnej teorii wzrostu gospodarczego, formułowanych w publikacjach ekonomicznych ubiegłego dziesięciolecia.

Proces społecznej reprodukcji oznacza ustawiczne, nieprzerwane wytwarzanie dóbr produkcyjnych i konsumpcyjnych. Przejawem wzrostu gospodarczego jest szybsze tempo wzrostu dochodu narodowego od tempa wzrostu liczby ludności. Ostatecznym celem gospodarki socjalistycznej jest, w ujęciu M. Kaleckiego, konsumowana część dochodu narodowego, a środkiem do realizacji tego celu — produkcyjna akumulacja. Wzrost gospodarczy w postaci skwantyfikowanej oznacza przyrost dochodu narodowego o takiej strukturze, która zabezpiecza zwiększenie rozmiarów środków spożycia na 1 mieszkańca [13].

W modelu M. Kaleckiego inwestycje produkcyjne odgrywają strategiczną rolę w długookresowym wzroście gospodarczym. Operuje on kategorią dochodu narodowego brutto i inwestycji produkcyjnych brutto. W formule jego przyrost dochodu narodowego wiąże się z poziomem

inwestycji i ich produkcyjnymi efektami, a także z udoskonaleniami niezależnymi od nakładów inwestycyjnych i z zużyciem aparatu wytwórczego.

Określenie tempa wzrostu dochodu narodowego, właściwe ustawienie czynników tego wzrostu, stanowi najpoważniejsze i zarazem najtrudniejsze zadanie polityki gospodarczej. Dlatego głównym przedmiotem badań teoretyków wzrostu gospodarczego jest sprawa wyboru tempa wzrostu dochodu narodowego w związku z kształtowaniem się poziomu konsumpcji bieżącej i w przyszłości. Wysoki poziom akumulacji produkcyjnej w dochodzie narodowym wywołuje wprawdzie przyspieszone tempo wzrostu dochodu narodowego, w przyszłości służyć może wzrostowi konsumpcji, ale na bieżąco, w krótkim okresie, wysoka akumulacja ogranicza konsumpcję. Polityka gospodarcza odpowiedzialna jest za decyzję co do skali „poświęcenia teraźniejszości dla przyszłości” [13].

Nie zawsze jednak wzrost stopy inwestycji zapewnia wyższy poziom konsumpcji także w przyszłości. Jeśli bowiem gospodarka staje się coraz bardziej kapitałochłonna, wzrost inwestycji — mimo że podnosi wydajność pracy i zwiększa dochód narodowy — może zmniejszyć wielkość spożycia nie tylko bieżącą, lecz także w przyszłości, ponieważ wysoka kapitałochłonność wzrostu dochodu narodowego powoduje, że w dochodzie narodowym wzrasta również udział produkcyjnej akumulacji. Może powstać taka sytuacja, że przyrost dochodu narodowego nie kompensuje tego wzrostu akumulacji.

Badaniem warunków wzrostu poziomu gospodarczego, z uwzględnieniem barier tego wzrostu, zajmują się również A. Wakar i inni [47]. Teorię wzrostu poziomu gospodarczego i organizację procesu wzrostu określają oni mianem planowania perspektywicznego. Obejmuje ono opracowanie przewidywań ogólnego kierunku wzrostu gospodarczego na wiele lat. Autorzy rozważają również, podobnie jak M. Kalecki, sprawę skutków przyspieszonego tempa wzrostu gospodarczego w długim okresie czasu i w konkluzji stwierdzają: „Im większe jest poświęcenie w postaci nieskonsumowanego aktualnie dochodu narodowego, tym większa nagroda w postaci wzrostu możliwości konsumpcyjnych” [47].

Wzrost gospodarczy napotyka zawsze na pewne przeszkody, „bariery”. Wśród tych barier wymieniana jest również m.in. „bariera żywnościowa i rolnicza”. Ponieważ jest ona bezpośrednio związana z podstawowym tematem niniejszej pracy, poświęcono jej więcej uwagi.

W ślad za ogólnym rozwojem gospodarki narodowej wzrastają zwykle płace nominalne ludności zatrudnionej poza rolnictwem, zwłaszcza wzrasta zatrudnienie tej ludności. Wzmaga to popyt na żywność. Popyt ten z reguły przewyższa tempo wzrostu podaży artykułów żywnościowych wytwarzanych w rolnictwie danego kraju. W tej sytuacji, jak stwierdza J. Rutkowski, podaż artykułów żywnościowych, wytwarzanych w rolnictwie, jest barierą bezinflacyjnego, przyspieszonego tempa wzrostu gospo-

darczego [33]. Ponieważ w warunkach przyspieszonego wzrostu istnieje nacisk na wzrost inwestycji przede wszystkim w przemyśle, w procesie reprodukcji społecznej zachodzi zjawisko przesunięcia proporcji na rzecz działu I — w sytuacji tej produkcyjne potrzeby rolnictwa z reguły nie są zaspokajane. Często zdarza się przy tym, że podaż przemysłowych artykułów spożywczych rośnie wprawdzie, ale powoli — popyt na artykuły żywnościowe wytwarzane w rolnictwie ulega szczególnie znacznemu wzmożeniu. Niedoinwestowane rolnictwo, wespół z przemysłem dóbr konsumpcyjnych, nie jest w stanie zaspokoić potrzeb spożywczych ludności. W tej sytuacji może powstać niebezpieczeństwo inflacji, zakłócenie równowagi gospodarczej i w konsekwencji — ograniczenie tempa wzrostu gospodarczego.

Zjawiskom tym przeciwdziałać można przede wszystkim poprzez rozbudowę przemysłu zaspokajającego produkcyjne potrzeby rolnictwa, poprzez nasilenie inwestycji rolniczych — poprzez zwiększenie podaży żywnościowych produktów rolniczych. I tylko w dalekiej perspektywie, wskutek wzrostu sił wytwórczych i znaczniejszej poprawy potrzeb żywnościowych, nastąpi również dostrzegalna zmiana struktury popytu ludności, przesunięcie popytu ze sfery artykułów żywnościowych do sfery produktów nieżywnościowych. W krótkim okresie, zwłaszcza w okresie przyspieszenia wzrostu gospodarczego, podaż produktów rolniczych jest jednym z głównych regulatorów równowagi gospodarczej. Rolnictwo jest więc niezwykle ważnym czynnikiem harmonijnego i dynamicznego wzrostu gospodarki narodowej.

Ważne miejsce w literaturze ekonomicznej zajmują rozważania dotyczące metod badania zależności dochodu narodowego od różnych czynników. Gdy dochód narodowy jest traktowany np. jako funkcja zatrudnienia w sferze produkcji, bądź jako funkcja inwestycji produkcyjnych — są to jednoczynnikowe modele funkcji rozwojowych dochodu narodowego. W takim ujęciu inne okoliczności, wywierające wpływ na wielkość dochodu narodowego, są wprawdzie zakładane, ale w badaniach nie uwzględniane. Większe znaczenie w teorii i praktyce planowania gospodarczego mają dwuczynnikowe modele wzrostu. Teoretycznej analizie i praktycznemu zastosowaniu takich modeli poświęcona jest przede wszystkim praca J. Pajestki [28]. Przyjmuje on, że produkcja jest funkcją zatrudnienia oraz wydajności pracy, która z kolei jest funkcją technicznego uzbrojenia pracy oraz czasu, za pośrednictwem którego określa się działanie innych czynników, nie wprowadzonych do analizy bezpośrednio [28].

W modelach dwuczynnikowych występują bezpośrednio i pośrednie czynniki wzrostu dochodu narodowego. Za pomocą tych modeli można równocześnie przeprowadzić analizę tempa wzrostu wydajności pracy, zmian stopy inwestycji i współczynnika kapitałochłonności przy danym tempie wzrostu dochodu narodowego i wzrostu zatrudnienia.

Dwie prace z tej dziedziny poruszają zagadnienia natury bardziej szczegółowej, ale o istotnym teoretycznym i praktycznym znaczeniu. Pierwsza — to praca B. Minca, w której rozważana jest problematyka efektywności inwestycji, rola inwestycji w procesie wzrostu gospodarczego, ze szczególnym uwzględnieniem roli czynnika czasu [25], druga — to studium I. Timofiejuka, poświęcone głównie zagadnieniom metodycznym, występującym zawsze w praktycznych badaniach z dziedziny wzrostu gospodarczego [39].

W rozwoju ogólnej teorii wzrostu gospodarczego w Polsce, w tym także jej najprzeróżniejszych aspektów i zastosowań, podstawowe znaczenie mają liczne prace O. Langego [16-20]. Punktem wyjścia dla określonych modeli w jego pracach są teoretyczne przesłanki wynikające z teorii ekonomii politycznej. Prace te podają ponadto nowe metody badań zależności ilościowych zjawisk gospodarczych i precyzyjnego aparatu technicznych środków analizy. O. Lange rozpatruje dwudziałowe i wielodziałowe modele reprodukcji gospodarki narodowej. W modelu dwudziałowym dobra inwestycyjne są wytwarzane w dziale I, a w modelu wielodziałowym mogą być wytwarzane w każdym dziale. Macierz współczynników inwestycyjnych charakteryzuje kapitałochłonność układu gospodarczego. Współczynniki inwestycyjne równają się współczynnikom kapitałochłonności. W badaniach procesu reprodukcji i inwestycji O. Lange posługuje się dwoma rodzajami współczynników: współczynnikami technicznymi produkcji i współczynnikami inwestycyjnymi. Techniczny współczynnik określa ile w procesie produkcji zużywa się produktu jakiegoś określonego działu, np. działu r na wytworzenie jednostki produktu w innym dziale, np. w dziale s . Współczynnik inwestycyjny określa ilość produktu działu r potrzebną na wytworzenie dodatkowej jednostki produktu w dziale s .

Techniczne współczynniki produkcji określają „techniczne warunki zużycia środków produkcji w bieżącej produkcji”, a współczynniki inwestycyjne „wyrażają techniczne warunki wzrostu produkcji” [17]. Współczynnik efektywności inwestycji w modelu wielodziałowym jest średnią ważoną współczynników efektywności dla poszczególnych działów. Wagami są udziały poszczególnych działów w ogólnych nakładach inwestycyjnych.

O. Lange uwzględnia również w badaniach zatrudnienie. Przedstawia więc dwuczynnikowy, wielodziałowy model reprodukcji gospodarstwa społecznego.

Warto wreszcie podkreślić, że podjął on próbę przyswojenia naukom ekonomicznym języka, pojęć i narzędzi cybernetycznych. W interesującym nas zagadnieniu, rozdział drugi *Wstępu do cybernetyki ekonomicznej* i rozdział czwarty drugiego tomu *Ekonomii politycznej* zawierają analizę reprodukcji za pomocą aparatury cybernetycznej. Proces reprodukcji jest rozpatrywany jako układ działań sprzężonych.

Prace O. Langego mają ogromny wpływ na rozwój nauk ekonomicznych, a zwłaszcza nauk ekonomiczno-rolniczych.

Właściwym tematem opracowania jest przedstawienie dorobku naukowego w ostatnim dziesięcioleciu, gdyż dotyczy on, w sposób bardziej bezpośredni, problematyki wzrostu gospodarki rolnej. Omówione zostanie kilka obszerniejszych prac, o charakterze bardziej ogólnym, opublikowanych w postaci druków zwartych, oraz kilka ciekawszych pozycji, które ukazały się w tym czasie w czasopismach naukowych i dotyczą zagadnień bardziej szczegółowych.

Problematyka wzrostu gospodarki rolnej, ze szczególnym uwzględnieniem konkretnych warunków w Polsce, omówiona została przede wszystkim w dwóch książkach W. Herera [7, 10].

Pierwsza z nich zawiera rozwinięcie wspomnianego już zagadnienia „bariery żywnościowej i rolniczej”. Autor rozważa całokształt związków i zależności ekonomicznych, które zachodzą między rolnictwem a pozarolniczą sferą gospodarki narodowej, głównie przemysłem. Rozpatruje je „w aspekcie” przepływu siły roboczej, kapitału i produkcji towarowej, ukazuje mechanizm oddziaływania rozwoju rolnictwa na rozwój całej gospodarki narodowej.

Omawiając przepływ siły roboczej, autor przedstawia różnorodne konsekwencje migracji siły roboczej z rolnictwa, wiąże je z wielkością produkcji czystej, wytwarzanej w rolnictwie i przemyśle, z wysokością opłaty pracy, ze strukturą przepływu siły roboczej i kapitałochłonności migracji. Omawiając przepływy kapitału, autor ukazuje podział akumulacji między rolnictwem i przemysłem oraz wpływ jego na wzrost dochodu narodowego. Bada następnie kapitałochłonność przyrostu produkcji rolniczej i zwraca uwagę na cechy szczególne procesu inwestycyjnego w rolnictwie. Rozważa także ekonomiczną efektywność kolektywizacji rolnictwa. Najwięcej uwagi poświęca problematyce przepływów towarowych między rolnictwem i pozarolniczą sferą gospodarki. Omawia więc czynniki określające towarowość rolnictwa i zapotrzebowanie gospodarki narodowej na produkty rolnicze, a także związek jego z różnymi alternatywami rozwoju gospodarki narodowej, zależność, która istnieje między tempem rozwoju rolnictwa i rozwojem gospodarki narodowej w całości. Poddaje analizie warunki, które określają wzajemne proporcje w wymianie produktów rolniczych na przemysłowe i warunki zróżnicowania przepływów towarowych między rolnictwem a innymi dziedzinami gospodarki narodowej, ukazuje wpływ rozwoju produkcji rolniczej na wzrost dochodu narodowego.

Pracę uzupełnia obszerny aneks, zawierający niektóre szczegółowe wyjaśnienia metodyczne i szereg danych liczbowych, które pochodzą w znacznej części z mniej znanych źródeł krajowych i zagranicznych.

Jest to praca twórcza i oryginalna. Kontynuuje badania nad zagad-

nieniami, które dawniej były traktowane tylko w sposób bardzo ogólny, fragmentaryczny i nawet zdawkowy. O ważności tych zagadnień szczególnie wyraźnie przekonujemy się obecnie, w warunkach podjętych ostatnio, daleko idących zmian w podstawowych założeniach polityki gospodarczej, w ujmowaniu właściwego celu wszelkiej działalności gospodarczej w Polsce.

Podnosząc znaczne walory pracy W. Herera wspomnieć trzeba, że jak każda praca nowatorska zawiera ona nieco tez, ujęć i sformułowań, które budzą pewne wątpliwości i zastrzeżenia. Na ogół dotyczą one raczej spraw mniej istotnych i bardziej szczegółowych. Tak więc, np., gdy autor rozważa przemiany zachodzące w strukturze i organizacji produkcji rolniczej, niesłusznie chyba pomija tak istotne zjawisko, jak rozwój wyspecjalizowanych jednostek obsługi gospodarstw rolnych i przemysłowych form produkcji w samym rolnictwie. W celu zanalizowania i oceny efektywności pracy rolniczej autor wprowadza nowe pojęcie ekonomiczne „technologiczna wydajność pracy” (produkcja końcowa lub czysta na godzinę pracy). Nazwa ta, jak i praktyczna możliwość wykorzystania tego czynnika budzą wątpliwości. Doszukiwanie się wspólnych cech środków pracy i niektórych, wykorzystywanych w rolnictwie przedmiotów pracy, np. nawozów mineralnych nie wydaje się przekonujące. Wiele wątpliwości budzi sposób ujęcia całego rozdziału o ekonomicznych efektach kolektywizacji. Zmiana właściwości biologicznych i fizycznych gleby, „zmiana właściwości poszczególnych odmian roślin i zwierząt” w sensie ekonomicznym nie różni się niczym od doskonalenia wszelkich innych środków pracy i przedmiotów pracy w rolnictwie i poza rolnictwem; nie wydaje się zatem słuszne twierdzenie, że owe właściwości ograniczają możliwości planowania w rolnictwie. Kończona teza omawianej pracy, że „rozwój przemysłu socjalistycznego... dokonujący się na zasadzie dysproporcjonalności, uniezależniającego się w określonym stopniu od przyrostu środków żywnościowych, stwarza bazę dla rekonstrukcji technicznej rolnictwa...” — sprzeczna jest z ogólnie obserwowanym doświadczeniem i nie wynika bynajmniej z przedstawionych uprzednio wyników badań. Poza tym w pracy razi duża ilość „nowotworów językowych” w rodzaju „rolniczołonność”, „stalocłonność” itp.

Druga praca W. Herera, o procesach wzrostu w rolnictwie, stanowi w pewnej mierze kontynuację, rozwinięcie i pogłębienie badań zawartych w pracy wyżej omówionej. Są tu również nowe wątki.

Wiele uwagi poświęca autor analizie produktu końcowego rolnictwa, przy czym traktuje go jako część większej całości, jakby wycinek produktu końcowego całej gospodarki narodowej, jako efekt pracy zużytej przy wytwarzaniu poszczególnych jego elementów w całej gospodarce, łącznie z nakładami pracy wydatkowanymi w toku wytwarzania rolniczych środków produkcji poza rolnictwem. Ukazuje również pośrednie i bezpośrednie związki istniejące między rolniczą i nierolniczą sferą go-

spodarki, ale ukryte w pewnej mierze przez stosunki rynkowe. Zwraca uwagę na wielorakie skutki tego faktu, iż kapitałochłonność wzrostu produkcji w różnych branżach sfery nierolniczej — obsługującej gospodarkę rolną — bywa różna. Posługuje się przy tym pojęciem skumulowanej kapitałochłonności, skumulowanych nakładów pracy i skumulowanego zatrudnienia, porusza szereg związanych z tym zagadnień metodycznych. Podejmuje próbę kwantyfikacji relacji istniejących między wytworzonym produktem a całością nakładów kierowanych z rozmaitych dziedzin gospodarki narodowej na ograniczony zasób ziemi. Rozważa problem granic przyspieszenia tempa wzrostu produkcji rolniczej i sprawę oddziaływania rolnictwa na tempo wzrostu dochodu narodowego, porusza zagadnienie „bariery rolniczej”, struktury konsumpcji i struktury inwestycji, sprawę możliwości optymalizacji tych struktur w warunkach zróżnicowania dochodów ludności miejskiej i wiejskiej.

Z przytoczonej krótkiej informacji widać, że autor podejmuje istotne problemy, ważne zarówno dla dalszego rozwoju wątków teoretycznych i metodycznych, dotyczących warunków wzrostu gospodarki rolnej, jak i dla ustawienia na nowo niektórych dziedzin praktyki planowania gospodarczego.

Podkreślając naukowe walory książki W. Herera, należy również wskazać na niektóre tezy, założenia metodyczne i sposoby rozumowania, budzące pewne wątpliwości i zastrzeżenia. Niektóre części pracy są napisane niezbyt przejrzyście. Szczegółowe omówienie tych mankamentów, wymagałoby zbyt wiele miejsca.

Obie wspomniane wyżej prace W. Herera ujmują zagadnienia wzrostu gospodarki rolnej — w każdym razie w zamierzeniach autora — w sposób bardzo wszechstronny.

Całkowicie odmienny charakter ma praca R. Manteuffla [27] opublikowana wkrótce po ukazaniu się pierwszej książki Herera. Jak wynika z tytułu pracy, przedmiotem jej nie są rozważania o ogólnych warunkach wzrostu gospodarki rolnej, lecz jeden z podstawowych czynników wzrostu — inwestycje rolnicze, całokształt zagadnień dotyczących kryteriów i zasad stosowanych przy ocenie ekonomicznej efektywności tych inwestycji. Jak stwierdza autor w przedmowie, praca ta „jest syntezą wieloletniej pracy wielu ekonomistów, w tym przede wszystkim ekonomistów rolnych oraz organizatorów produkcji rolniczej”. I rzeczywiście wiele publikacji ją poprzedza, sporo publikacji o podobnej tematyce ukazało się w latach następnych. W ocenie dorobku nauk ekonomiczno-rolniczych z ubiegłego dziesięciolecia zajmują one ważne miejsce i należałoby poświęcić im osobny referat w Sesji Naukowej Komitetu Ekonomiki Rolnictwa. Z tych względów o pracy R. Manteuffla tylko wspominamy. Zaznaczyć jednak należy, że praca ta, jak i cały ogromny dorobek naukowy jej autora, stanowi pomost, punkt wyjścia

wielu publikacji innych autorów zajmujących się również problematyką wzrostu gospodarki rolnej.

Wspomnieć należy również o dwóch większych pracach S. Wacławowicza [45, 46]. Przedmiotem ich są studia i badania na temat zastosowania metody przepływów międzygałęziowych w skali makroekonomicznej, a ściślej — w regionalnej analizie przesłanek określających ogólny rozwój gospodarki rolnej. Są to więc prace ściśle powiązane z problematyką wzrostu ekonomicznego poziomu rolnictwa z uwzględnieniem (czego brak było w pracach W. Herera) regionalnych warunków wzrostu.

W pracy pierwszej zostały sporządzone bilanse przepływów międzygałęziowych, w zasadzie wewnątrz rolnictwa, na terenie województwa krakowskiego w 1958 r. Omówione zostały metody i sposób postępowania przy określaniu prawidłowych proporcji zabezpieczających realizację procesu reprodukcji w rolnictwie, metody budowy planów wewnętrznie zgodnych. Przedstawiono również tok postępowania w zakresie wykorzystania macierzy współczynników kosztów w planowaniu bieżącym i perspektywicznym produkcji rolniczej. Wartość tej pracy byłaby zapewne większa, gdyby autor uwzględnił również powiązania bilansowe gospodarki rolnej z innymi działami gospodarki narodowej.

W pracy tej w sposób udokumentowany została wykazana wyższość metody przepływów międzygałęziowych nad zwykłymi metodami bilansowymi w dziedzinie planowania produkcji rolniczej.

Praca druga stanowi kontynuację pierwszej. Wchodzi ona w zakres teorii rozwoju regionów. Traktuje o problemach struktury przestrzennej produkcji rolniczej. Strukturę rolnictwa autor rozpatruje jako jedność gałęziowo-przestrzenną.

Na szczególną uwagę zasługuje wprowadzony przez autora ekonometryczny model gałęziowo-przestrzennej struktury produkcji rolniczej. Model ten zapewnia ustalenie równowagi w przestrzennym rozmieszczeniu czynników wytwórczych. Znajduje on zastosowanie w określaniu proporcji jednocześnie gałęziowych i przestrzennych w rolnictwie. Weryfikacja jego została przeprowadzona również na przykładzie woj. krakowskiego, na podstawie danych statystycznych z 1963 r. W modelu tym istnieją dwa zespoły współczynników proporcjonalności: współczynniki regionalnych proporcji produkcji gałęzi i współczynniki gałęziowych proporcji regionu. W badaniach empirycznych autor stosuje te współczynniki w postaci zagregowanej. Budzi to pewne obawy co do możliwości dokładnego poznania technik wytwarzania.

Omawiane prace są oryginalne i pionierskie. Przestrzenne ujmowanie procesu reprodukcji w rolnictwie, przestrzenne patrzenie na problemy ekonomiczne, jest warunkiem dynamicznego wzrostu całego organizmu gospodarczego.

Problematyka wzrostu gospodarki rolnej była rozważana również w

kilku innych, większych pracach, opublikowanych w ostatnim dziesięcioleciu, ukazujących procesy przemian ekonomicznych w rolnictwie Polski Ludowej. Są to prace: Z. Kozłowskiego i F. Tomczaka [14], Z. Tomaszewskiego [40], J. Liczkowskiego [21], F. Tomczaka [44], J. Krzywonośa [15], Z. Adamowskiego i J. Lewandowskiego [1], M. Soleckiego [36]. Ponieważ są to prace, w których problematyka teoretyczna i metodologiczna wzrostu gospodarki rolnej bądź w ogóle nie jest rozważana, bądź uwzględniana jest tylko ubocznie — prac tych szczegółowiej nie omawiamy. Należy jedynie wspomnieć, że zwłaszcza jedna z nich, Z. Adamowskiego i J. Lewandowskiego, ujmuje proces rozwoju rolnictwa polskiego w sposób nieszablony, z uwzględnieniem w analizie i ocenie tego procesu założeń ogólnej teorii wzrostu gospodarczego.

Na początku 1971 r. Dział Wydawnictw SGGW opublikował niewielką książkę Z. Tomaszewskiego [43], który podejmuje próbę adaptacji podstawowych założeń ogólnej teorii wzrostu gospodarczego dla potrzeb analizy i oceny procesu wzrostu gospodarki rolnej, zwłaszcza dla poprawnego ujmowania przy tym czynników wzrostu tej gospodarki.

Problematyką wzrostu poziomu ekonomicznego gospodarki rolnej, miarami jej oceny, roli rolnictwa w procesie wzrostu gospodarczego kraju, analizą warunków, czynników i modeli wzrostu gospodarki rolnej, kapitałochłonności produkcji rolniczej, badaniem miejsca rolnictwa w procesie reprodukcji gospodarki narodowej zajmowało się na łamach różnych czasopism wielu autorów.

A. Woś [48] wyróżnia ekstensywny i intensywny wariant wzrostu poziomu gospodarczego w rolnictwie. Wzrost ekstensywny oznacza proporcjonalny i więcej niż proporcjonalny przyrost nakładów względem przyrostu produkcji. Nie zachodzi tu postęp techniczny. Szybsze tempo wzrostu produkcji niż nakładów, z wykorzystaniem rezerw produkcyjnych, oznacza wzrost intensywny. Omawia również wysoce efektywny wariant wzrostu gospodarczego, w którym następuje połączenie wzrostu kapitału z postępem technicznym.

Z. Tomaszewski określenie „wzrost gospodarczy” interpretuje jako terminologiczny skrót, który oznacza „zachodzący z upływem dłuższego czasu wzrost ekonomicznego poziomu gospodarki” [41, 42]. Za miarę ekonomicznego poziomu gospodarki narodowej i gospodarki rolnej przyjmuje społeczną wydajność pracy, a więc wielkość dochodu narodowego przypadającą średnio na 1 osobę w pełni zatrudnioną w działalności gospodarczej. Miara ta wynika z ilorazu jednoznacznych wielkości ekonomicznych: rozmiarów dochodu narodowego i rozmiarów zatrudnienia w działalności gospodarczej.

Realizacja wzrostu gospodarczego w ogóle i programu wzrostu gospodarki rolnej odbywa się w określonych ogólnych warunkach za pomocą odpowiednich czynników [41, 42]. Czynniki wzrostu gospodarczego

są elementami składowymi sił wytwórczych, określają potencjał wytwórczy gospodarki. Do ogólnych zaś warunków są zaliczane zjawiska społeczne, demograficzne, geograficzne, kulturowe, naturalno-przyrodnicze, a nawet zjawiska natury ekonomicznej, jak ceny, kredyty, podatki i inne, które nie stanowią składników sił wytwórczych. Czynniki wzrostu gospodarczego w ogóle i wzrostu gospodarki rolnej są, w ujęciu Z. Tomaszewskiego, inwestycje, przyrost rzeczowych środków obrotowych i zatrudnienia. W dalszych rozważaniach autor zajmuje się sposobem ujmowania kategorii ekonomicznych, określających społeczną wydajność pracy w gospodarce rolnej, potencjału gospodarczego rolnictwa i zasadami doboru okresu do oceny ekonomicznego poziomu gospodarki rolnej.

Inne ujęcie czynników i warunków wzrostu produkcji rolniczej znajdujemy w pracy Z. Małanicza [23]. Do grupy czynników decydujących o poziomie i rozwoju produkcji rolniczej zalicza on: warunki naturalne, bodźce materialne, moralne, wykształcenie producentów rolnych i środki produkcji zastosowane w rolnictwie. Czynniki te działają w interakcji i gdy znajdują się w danym okresie w optimum, wówczas rozwój rolnictwa odbywa się skokowo, tzn. że poziom jego kształtuje się w sposób trwały na wyższym stopniu rozwoju. Wzrost zaopatrzenia rolnictwa w środki produkcji zwiększa jego kapitałochłonność. Wywołuje to konieczność badań efektywności tych procesów.

Badaniom kapitałochłonności produkcji rolniczej w Polsce w omawianym dziesięcioleciu poświęcone były liczne prace [5, 8, 9, 29, 32, 34, 37, 38, 49]. Dotyczą one metodyki badań tych zjawisk, przyczyn kształtowania się na wysokim poziomie kapitałochłonności produktu czystego w rolnictwie w porównaniu z kapitałochłonnością tego produktu w przemyśle, kształtujących się tendencji w tej dziedzinie, różnic w zakresie kapitałochłonności produkcji w różnych układach społeczno-gospodarczych rolnictwa. Zagadnieniami kapitałochłonności produkcji jako regulatora sprzężenia zwrotnego pomiędzy produkcją i dochodem, czyli jako regulatora procesu reprodukcji oraz sprzężenia zwrotnego pomiędzy poziomem konsumpcji jednostkowej a wydajnością pracy, zajmował się w omawianym czasie A. Brzoza [2-4]. Z rozważań jego na temat właściwości mnożnika dochodowego produkcji i produkcyjnego mnożnika dochodu, kapitałochłonność produkcji uzależnia przyrost dochodu z tytułu przyrostu produkcji, przy założeniu stałości nakładów pracy żywej. Wynika to ze sprzężenia dochodu z produkcją poprzez mnożnik dochodowy produkcji. Istnieje sprzężenie zwrotne pomiędzy produkcją i dochodem. Mnożnik sprzężenia zwrotnego pomiędzy produkcją i dochodem świadczy o produkcyjnym efekcie dochodu. Wnioski wypływające z rozważań nad tymi sprzężeniami, po uwzględnieniu struktury nakładów, ich wzajemnej substytucji, wpływu kosztów stałych i zmiennych na produkcję, współzależności pomiędzy kosztami stałymi i zmiennymi oraz

dociekania nad charakterem środków produkcji składających się na te koszty, mają znaczenie dla usprawnienia planowania gospodarczego i wyjaśnienia wewnętrznych procesów mechanizmu gospodarczego rolnictwa.

Omawiając literaturę dotyczącą problematyki wzrostu gospodarki rolnej należy wspomnieć o pracach traktujących o miejscu i funkcjach rolnictwa w procesie wzrostu gospodarki narodowej [6, 11, 12, 24, 26, 27, 30, 31, 35]. Zagadnienia te ściśle wiążą się ze sobą. Prace posiadające walory teoretyczno-metodyczne określają często, zarazem w sposób skwantyfikowany, rolę rolnictwa jako czynnika wzrostu gospodarczego w systemie socjalistycznej reprodukcji w gospodarce narodowej.

Jak z przeglądu tego wynika, problematyka wzrostu gospodarki rolnej, chociaż została w Polsce zapoczątkowana dopiero w ostatnim dziesięcioleciu, stała się przedmiotem licznych i dość wszechstronnych dociekań naukowych, stanowi trwały dorobek polskiej myśli ekonomiczno-rolniczej. Ponieważ jest to dziedzina wiedzy szczególnie blisko powiązana z potrzebami organów planowania gospodarczego, przy obecnym przejściu do nowego etapu rozwoju gospodarki, gdy podejmowane są próby kształtowania jej rozwoju na nowych zasadach — dorobek ten, jak się wydaje, jest szczególnie „na czasie”. Niezbędne są jednak dalsze prace na ten temat. Szczególnie ostro odczuwamy niedorozwój teorii i metodyki ujęć przestrzennego zróżnicowania warunków i czynników wzrostu gospodarki rolnej, a także jej funkcji w ogólnym rozwoju gospodarki narodowej.

BIBLIOGRAFIA

1. Adamowski Z., Lewandowski J.: Rolnictwo polskie w dwudziestopięcioleciu. PWN, Warszawa 1970.
2. Brzoza A.: Współzależność produkcji i dochodu w gospodarce chłopskiej. Zag. Ekon. rol. nr 2, 1967.
3. Brzoza A.: Wpływ struktury nakładów na współzależność produkcji i dochodu w gospodarce chłopskiej. Zag. Ekon. rol. nr 3, 1967.
4. Brzoza A.: Wpływ zmian poziomu i struktury nakładów na ich efektywność. Zag. Ekon. rol. nr 4, 1967.
5. Brzóska M., Grochowski Z., Wiśniewski L.: Kapitałochłonność dochodu narodowego wytwarzanego w rolnictwie. Zag. Ekon. rol. nr 5, 1970.
6. Gorzelak E.: Udział rolnictwa w finansowaniu rozwoju gospodarczego Polski. Wieś współcz. nr 1, 1968.
7. Herer W.: Rolnictwo a rozwój gospodarki narodowej. PWE, Warszawa 1962.
8. Herer W.: Kapitałochłonność produkcji rolnej. Ekonomista nr 1, 1968.
9. Herer W.: Niektóre problemy metody szacunku kapitałochłonności. Zag. Ekon. rol. nr 6, 1970.
10. Herer W.: Procesy wzrostu w rolnictwie na tle zmian struktury konsumpcji. PWE, Warszawa 1970.
11. Hunek T.: Rozważania nad programem rozwoju rolnictwa polskiego. Nowe Rol. nr 22-24, 1970; nr 2, 3, 5-7, 1971.

12. Ignar S.: Przemysł a rolnictwo. W: Polityka agrarna. PWN, Warszawa 1968.
13. Kalecki M.: Zarys teorii wzrostu gospodarki socjalistycznej. Wyd. 2. PWN, Warszawa 1963.
14. Kozłowski Z., Tomczak F.: Zarys ekonomiki produkcji rolniczej i intensyfikacji rolnictwa. PWRiL, Warszawa 1961.
15. Krzywonos J.: Podstawowe czynniki produkcji w rolnictwie. PWRiL, Warszawa 1969.
16. Lange O.: Wstęp do ekonometrii. PWN, Warszawa 1961.
17. Lange O.: Teoria reprodukcji i akumulacji. PWN, Warszawa 1961.
18. Lange O.: Optymalne decyzje. PWN, Warszawa 1964.
19. Lange O.: Wstęp do cybernetyki ekonomicznej. PWN, Warszawa 1965.
20. Lange O.: Ekonomia polityczna, t. 2. PWN, Warszawa 1966.
21. Liczkowski J.: Ekonomia rolnictwa. PWN, Warszawa 1966.
22. Manteuffel R.: Efektywność inwestycji rolniczych. PWRiL, Warszawa 1963.
23. Małanicz Z.: Mechanizm rozwoju rolnictwa i wzrostu produkcji rolnej. Zesz. nauk. SGGW. Ekon. i Org. Rol. nr 12, 1970.
24. Mierzejewski S.: Udział rolnictwa w gospodarce narodowej. Roczn. rol. 1967. PWRiL, Warszawa 1968.
25. Minc B.: Wzrost ekonomiczny i efektywność inwestycji. PWE, Warszawa 1967.
26. Okuniewski J.: Rolnictwo w systemie gospodarki socjalistycznej. W: Ekonomia polityczna socjalizmu. PWN, Warszawa 1968.
27. Okuniewski J.: Miejsce rolnictwa w systemie socjalistycznej reprodukcji społecznej. W: Ekonomia polityczna socjalizmu. PWN, Warszawa 1969.
28. Pajestka J.: Zatrudnienie i inwestycje a wzrost gospodarczy. PWN, Warszawa 1961.
29. Rajtar J., Wiśniewski L.: Efektywność inwestycji w gospodarce chłopskiej. Zag. Ekon. rol. nr 3, 1968.
30. Raszeja-Tobiasz E.: Rolnictwo w gospodarce narodowej. W: Ekonomia rolnictwa i polityka rolna, t. 1, KiW, Warszawa 1962.
31. Rojewski M.: Funkcje polskiego rolnictwa w procesie wzrostu gospodarczego. Roczn. rol. 1968. PWRiL, Warszawa 1969.
32. Rojewski M.: Kapitałochłonność produktu czystego rolnictwa w warunkach wzrostu gospodarczego. Roczn. rol. 1969/70. PWRiL, Warszawa 1970.
33. Rutkowski J.: Problemy finansowania przyspieszonego wzrostu w gospodarce socjalistycznej. Wyd. UW, Warszawa 1969.
34. Rychlik T.: Środki trwałe a rozwój państwowych gospodarstw rolnych. Zag. Ekon. rol. nr 3, 1969.
35. Rzendowski L.: Rolnictwo i rozwój ekonomiczny kraju. Ekonomista nr 5, 1964.
36. Solecki M.: Czynniki rozwoju produkcji rolnej. PWE, Warszawa 1971.
37. Strapko A.: Majątkochłonność produkcji rolnej. Gosp. plan. nr 2, 1970.
38. Strapko A.: Materiałochłonność produkcji rolniczej. Gosp. plan. nr 10, 1970.
39. Timofiejuk I.: Mierniki wzrostu gospodarczego. PWE, Warszawa 1968.
40. Tomaszewski Z.: Ekonomia rolnictwa w zarysie. PWRiL, Warszawa 1964.
41. Tomaszewski Z.: Ekonomiczny poziom rolnictwa i czynniki jego wzrostu. Zag. Ekon. rol. Cz. 1, nr 2, 1970; Cz. 2, nr 3, 1970.
42. Tomaszewski Z.: Uwagi o podstawowych założeniach teorii wzrostu gospodarki rolnej. Zesz. nauk. SGGW. Ekon. i Org. Rol. z. 12, 1970.
43. Tomaszewski Z.: Ekonomiczne czynniki wzrostu gospodarki rolnej. Dział Wydawnictw SGGW, Warszawa 1971.
44. Tomczak F.: Rolnictwo Polski Ludowej. PWRiL, Warszawa 1969.
45. Waclawowicz S.: Związki międzygałęziowe produkcji rolnej. PWRiL, Warszawa 1964.

46. Waclawowicz S.: Regionalne proporcje produkcji rolnej. PWRiL, Warszawa 1970.
47. Wakar A. i in.: Zarys teorii gospodarki socjalistycznej. PWN, Warszawa 1965.
48. Woś A.: Z rozważań nad wzrostem gospodarczym w rolnictwie. Zag. Ekon. rol. nr 2, 1965.
49. Woś A.: Kapitałochłonność produkcji w indywidualnych gospodarstwach rolnych. Zag. Ekon. rol. nr 3, 1965.